

Лекція 5. Політичні еліти та політичне лідерство

План

1. Поняття еліти, її генеза. Теорії політичних еліт.
2. Сутність, функції і типологія політичних еліт.
3. Механізм формування та зміни політичних еліт.
4. Політичне лідерство: сутність, теорії походження та функції лідера.
5. Типології політичного лідерства.

1. Поняття еліти, її генеза. Теорії політичних еліт.

Процес влади стає можливим за рахунок наявності керованих та керуючих. Процес управління суспільством традиційно належить до прерогатив елітарних кіл. Термін «еліта» (фр. elite – добірний, кращий) був введений у науковий обіг наприкінці XIX – на початку XX ст. завдяки працям Жоржа Сореля, який, вживаючи даний термін, визначає еліту як «найціннішу, найкращу групу людей, що керує суспільством завдяки притаманним їй винятковим якостям». Елементами еліти є власне політична еліта, економічна еліта, військова еліта, бюрократична еліта та ідеологічна (культурна) еліта.

Базовий для політології розподіл суспільства на еліту й маси дав Гаetano Моска, який виділив наступні властивості еліти: нечисленність; привілейованість; функціональність; дії еліти в основному корисні для суспільства; саме еліта відповідає за виконання політичних функцій; управління масами (ступінь втручання залежить від режиму); одержання від мас функціональних ресурсів. Головною якістю еліти автор визначив її організованість.

Теорія колообігу еліт належить Вільфредо Парето, згідно якої соціальні зміни в суспільстві є наслідком боротьби і «циркуляції» еліт. Автор поділяв еліту на правлячу і неправлячу (контреліту) – правляча еліта безпосередньо і ефективно бере участь в управлінні, володіючи харизматичними властивостями лідерів, а контреліта є потенційною елітою за здібностями, особистим якостям, але позбавлена можливості ухвалювати політичні рішення. Також В. Парето розрізняв два типи еліт, які послідовно змінюють один одного, а саме «леви» (відверті, рішучі в управлінні, авторитарні, консервативні) та «лисиці» (енергійні, прагматичні, використовують маніпуляції, демагогію та обман). У підсумку за правлячою елітою можна визнати наступні властивості: її представники амбіційні, організовані й мають волю організовувати інших; наявна ідентифікація, що відрізняє її від мас, і є групова ідентифікація усередині еліти; еліта регулює життя суспільства; у ході боротьби за владу відбувається зміна еліт; у цілому еліта діє функціонально.

Роберт Міхельс став автором «залізного закону олігархічних тенденцій». Суть його концепції полягає у тому, що демократія для самозбереження та досягнення стабільності, вимушена створювати організацію, пов'язану з виділенням еліти – активної меншини. Необхідність управління організацією (зокрема, політичною партією) вимагає створення апарату, в руках якого і концентрується влада. Партійна еліта володіє перевагами перед рядовими членами – має більший доступ до інформації, можливість чинити тиск на маси, які не можуть і не хочуть брати участь у політичному процесі. У процесі функціонування партії її апарат відривається від рядових членів і підпорядковує політику власним інтересам, перетворюючись на правлячу еліту. Отже, на певному етапі демократія неминуче стає олігархією. І чим крупніше організація, тим більш виразно проявляється цей закон. Демократія, таким чином, перетворюється на арену «циркуляції партійних еліт». Це закономірність розвитку політичної організації, так званий «залізний закон олігархії». Концепція політичних еліт, розроблена Г. Моска, В. Парето і Р. Міхельсом, одержала назву макіавеллістської. Також існують ціннісна теорія еліт, теорія елітарної демократії, концепція плюралізму еліт, концепція пануючої еліти, партократична теорія.

Причини існування еліти: нерівність можливостей і ресурсів в учасників спільноти; поділ праці, що обумовив професіоналізацію політики й управління; зв'язок управлінської діяльності із присвоєнням благ і привілеїв; пасивність мас та поширеність абсентеїзму; неможливість здійснення загального контролю за політичними керівниками; суспільна значимість управлінської праці та її відповідне стимулювання.

2. Сутність, функції і типологія політичних еліт.

Політична еліта – це привілейована частина суспільства, що займає керівні позиції у владних структурах та безпосередньо бере участь в ухваленні рішень, пов'язаних з використанням влади. Функції політичної еліти наступні: вивчення і аналіз інтересів різних соціальних груп, відображення інтересів у політичних установах, висунення політичних лідерів, створення механізму втілення політичних задумів, призначення кадрового апарату органів управління, вироблення політичної ідеології (програм, доктрин, законів тощо).

Еліти типологізують за такими критеріями: 1) за способом формування (закриті, відкриті); 2) за способом отримання і збереження влади (легітимні, нелегітимні); 3) за здатністю стабілізувати суспільство (фрагментовані, нормативно інтегровані, ідеологічно інтегровані); 4) за ідеологічними цінностями і способом здійснення влади (демократичні, ліберальні, тоталітарні, авторитарні); 5) за видами політичної діяльності (державна, муніципальна, партійна, груп тиску та ін.); 6) за обсягом владних повноважень (вища, що складається з осіб, які займають стратегічні посади в системі прийняття політичних рішень, середня або регіональна еліта, представники якої займають посади у виборних органах влади, та адміністративна, яка складається з вищого прошарку державних службовців); 7) за ступенем участі в здійсненні влади (правляча та опозиційна); 8) за джерелами впливу («еліта крові», або аристократія, «еліта багатства», або плутократія, «еліта знань і компетентності», або мерітократія).

3. Механізм формування та зміни політичних еліт.

Основні моделі рекрутування еліти – система гільдій та антрепренерська. Рекрутування за системою гільдій має такі характеристики: закритість еліти від мас; усередині еліти чітка ієрархія з повільним пересуванням індивіда по щаблях; для заняття посад потрібне безліч формальних факторів; рішення, у тому числі й кадрові, ухвалюються вузьким колом осіб; стабільність і стійкість еліти, її цінностей і регламенту. Такий порядок відносин більш властивий бюрократії, тому при гільдійському стилі рекрутування еліта бюрократизується аж до її зрощення з бюрократією. Гільдійська еліта гармонійна, наявний консенсус і наступність, врівноважені рішення, передбачувані дії, низька ймовірність внутрішніх конфліктів. Домінує консервативна психіка й конформізм, бюрократизм, рутинна, свавілля верхівки, ігнорування помилок, а в цілому еліта слабо адаптується до змін. Крайній випадок гільдійської еліти – номенклатура, яка виключає конкуренцію, абсолютизує й формалізує офіційну ідеологію, стає конформістом і формалістом, активність стає показною, актуалізуються традиційні зв'язки – родинні, кланові.

Риси антрепренерського рекрутування: відкритість масам, рекрутування із самих різних прошарків суспільства; невелика кількість формальних вимог для інфільтрації; прийняття рішень з урахуванням усіх зацікавлених сил; конкурентний відбір; динамічність еліти та індивідуальна активність. Така еліта характеризується непередбачуваністю політики й схильністю лідерів до зовнішніх ефектів (популізм), але в цілому такі еліти краще адаптуються до сучасної політики.

1. Політичне лідерство: сутність, теорії походження та функції лідера.

Феномен політичного лідерства передбачає першість особи у політичних структурах державної влади, політичних партіях та групах тиску. Він розкривається через особистісні риси політика, рівень його команди, тип політичного режиму і характеру політичної ситуації. За лідерством можна визнати наступні властивості: стабільність, тотальність, опора на авторитет, а не на силу. Природа лідерства в тому ж, що й природа впливу: за умови нерівності можливостей та ресурсів у людей одні будуть більш популярними за інших.

До найважливіших теорій лідерства належать теорія рис, ситуаційна теорія, психологічна теорія, марксистська теорія лідерства, теорія конституентів. Теорія рис (найстарша): лідер відрізняється від інших рисами характеру, в основному інтелектом, волею, цілеспрямованістю, організаторством, енергією та привабливістю. Ситуаційна концепція обґрунтовує ідею залежності поведінки лідера від соціальних умов, тобто лідерство конкретної особи є функцією ситуації, а особа, що є лідером в одній ситуації, зовсім необов'язково буде ним в іншій. Загальні якості лідера: цілеспрямованість, відповідальність, компетентність. Психоаналіз стверджував, що відносини лідерства закладаються в первинній соціалізації, коли дитина потребує опіки батьків і готова коритися їм. Усі форми впливу, у тому числі влада й лідерство, сублімація подавленого лібідо. Марксистські теорії при трактуванні природи політичного лідерства виходять із соціально-класових основ суспільства, що означає появу політичних лідерів як реакцію на об'єктивну суспільну потребу. Якщо соціальна та історична ситуація потребує лідерів, то вони незмінно з'являються. Політичні лідери завжди виступають як представники певних класів. Концепція послідовників – розкриває лідерство через взаємовідносини між лідером та його послідовниками, через вплив останніх на політичного лідера.

Політичний лідер покликаний виконувати наступні функції: вираження інтересів тієї частини суспільства, для якої він є лідером; новаторська; інтегративна; мобілізуюча; координаційна; організаторська або прагматична; комунікативна.

2. Типології політичного лідерства.

Традиційно розглядають низку класифікацій політичного лідерства. Відповідно до способу набуття та легітимації влади М. Вебер поділив політичних лідерів на такі основні типи: традиційні

(вожді племен, монархи тощо), авторитет яких базується на традиціях, звичаях, часто освячується релігією; раціонально-легальні, які стають керівниками загальноприйнятими в суспільстві шляхами, внаслідок наполегливої праці, яка дозволила їм завоювати довіру електорату; харизматичні, що наділені, на думку мас, особливими надприродними здібностями, покликані до політичного життя вищими силами.

Залежно від мети, на яку орієнтований політик, виділяють інструментальне лідерство, яке сконцентроване на досягненні поставлених завдань й відповідно вимагає від лідера і його команди високого рівня компетентності, та емоційне лідерство, орієнтоване на установах хороших стосунків із послідовниками. За інституціоналізованістю відносин лідерства виділяють формальне та неформальне лідерство.

Залежно від стилю керівництва й політичної системи, в якій діє лідер, вирізняють типи: диктаторський (лідер прагне досягти мети, спираючись на страх покарання); демократичний (підтримує дух співпраці, співучасті у вирішенні питань); автократичний, (повинен мати високі професійні й особисті якості, аби перемогти опонентів); плутократичний (часто це лідери «тіньової» економіки).

Також лідерів можна типологізувати за їхнім ставленням до перспективи суспільного розвитку: консерватор, реформатор, революціонер. Г.Лассуелл розрізнув три типи лідерства, виходячи із особливостей їхньої політичної діяльності: лідер-ідеолог, який маніпулює ідеями, концепціями суспільної перебудови; лідер-агітатор, який маніпулює емоціями, настроями послідовників, який уміє захопити маси; лідер-організатор, який маніпулює ситуаціями.